

Pogledi na jezična pitanja Kuzmanićeva kruga pokazali su se neodrživima, ali je njihov stav pridonio, pored Vukova i Daničićeva utjecaja, da je potkraj XIX st. u Hrvatskoj napušten jezični tip »zagrebačke škole« i da se hrvatska književnost približila Vukovu hercegovačkom tipu, te tako najzad primila načelo o primatu narodnog tj. pučkog jezika u književnosti, što su Dalmatinci stalno zastupali.

Vince je u svojim radovima dao iscrpan prikaz razvoja dalmatinske jezične škole u prvoj polovici XIX st. (do 1860). Mi smo se ovdje više osvrnuli na one nelingvističke momente koji su pri tom igrali veliku ulogu: historijsko-tradicionalna nasljeđa, društveno-kulturno-vjerska određenost, političko-nacionalna pripadnost i shvaćanja, psihološko-estetsko-stručna sprema.

T. Ganza-Aras

PRILOZI ZA POVIJEST JUGOSLAVENSKIH NARODA U ZBORNIKU
»SLAVENSKI PREPOROD«, Institut slavjanovedenija AN SSSR, Moskva 1966, 250.

Pod ponešto neobičnim naslovom »Slavjanskoe vrozozhdenije«, kojemu značenje nije dovoljno jasno, urednici S. A. Nikitin, E. P. Naumov, P. N. Oljšanskij i G. E. Sančuk pripremili su zbornik članaka i nove građe iz prošlosti slavenskih naroda. Prilozi su podijeljeni u tri skupine: članci (3—103); pregledi, bilješke i osvrti (104—160); građa (161—248). U ovom osvrtu kanim prikazati samo one priloge u kojima autori obrađuju ili objavljuju građu za povijest jugoslavenskih naroda.¹

V. M. Hevrolina, Revolucionarno narodnjaštvo i narodno-oslobodilački pokret na Balkanu 1875—1876 (63—82), donosi na temelju nove arhivske građe podatke za pitanje odnosa između ruskog revolucionarnog narodnjaštva i oslobodilačkih balkanskih pokreta. Najprije se osvrće na odnose koji su bili uspostavljeni preko suradnje u ruskim novinama i njihova raspačavanja. Tako su 1875—76. dopisnici lista »Naprijed« bili Srbi P. Todorović i R. Milošević, a list se raspačavao u Beogradu, Požarevcu, Knjaževcu, Smederevu i Užicama. Iz njega su također srpske socijalističke novine preuzimale članke. U Srbiji se širio i »Radnik«, glasilo bakunjinističke skupine N. Žukovskog i Z. Ralija. Nadalje, autor prikazuje odnos ruskih demokrata prema hercegovačkom ustanku. Oni su ustanicima pružali materijalnu pomoć, a neki od njih i sami su pošli u Hercegovinu. Zanimali su se za značaj ustanka i način borbe, kako bi stekli iskustva za buduću borbu u Rusiji. Međutim, u odnosu prema ustanku svi se demokrati nisu slagali. Dok je mladež išla u Hercegovinu, pristaše P. L. Lavrova nisu htjele pružiti ustanku aktivnu pomoć. Brzo povlačenje ruskih dobrovoljaca iz Hercegovine autor tumači i službenom intervencijom Rusije, Srbije i Crne Gore i zaključuje da njihovo sudjelovanje nije imalo veliko značenje, ali da ipak pokazuje spremnost ruske revolucionarne mladeži da aktivno sudjeluje u borbi. Ukratko su prikazani i bakunjinistički planovi za povratak u Srbiji.

U drugom dijelu članka autor prikazuje odnos narodnjaka prema travanjskom ustanku u Bugarskoj i srpsko-turskom ratu 1876. Kaže da je napredna ruska javnost suosjećala s borbom ne toliko zato što je ona bila oslobodilačka, već i jer je mogla utjecati na demokratizaciju unutrašnjeg poretka u Rusiji. Budućnost

¹ Ostali prilozi (u prijevodu): A. S. Myl'nikov, Idejno-politički uvjeti nacionalno-prosvjetiteljske ideologije u češkim zemljama, 3—47. — N. M. Pašajeva, Odražaj nacionalnih i socijalnih suprotnosti u istočnom Haliču 1848. u spisima ruskog sabora, 48—62. — S. A. Nikitin, Podaci ruskog popisa iz 1879. o broju i nacionalnom sastavu stanovništva bugarskog grada, 83—103. — N. T. Todorov, K pitanju o gradskoj sirotinji Sumena sredinom XIX stoljeća, 120—22. — V. N. Kondratjeva, Bugarske proklamacije šezdesetih godina XIX stoljeća, 151—60. — S. A. Nikitin, Opis gospodarskih prilika jugoistočnog dijela Bugarske u tridesetim godinama XIX stoljeća, 161—203. A. A. Ulunjan, Sudjelovanje bugarskog naroda u rusko-turskom ratu 1877—1878, 222—232.

oslobođenih Slavena mnogima se od njih ukazivala u obliku idealnog društva, slobodnog saveza slobodnih naroda — slavenske federacije. A mnogi narodnjaci, koji su otišli u Srbiju, htjeli su se priviknuti oružanoj borbi. Iz Ukrajine i Rusije otišao je tako lijep broj revolucionarno raspoloženih studenata i drugih dobrovoljaca. Međutim su izbjeglički krugovi osuđivali dobrovoljce, jer da balkanske borbe vode uspostavi kapitalističkih država i jačanju utjecaja ruske države u njima, a da se socijalisti moraju boriti za socijalnu revoluciju u Rusiji. Autor takvo njihovo stajalište tumači utjecajem teorije poricanja političke borbe, neshvaćanjem značaja balkanske borbe kao smjese narodno-oslobodilačke borbe i socijalnog pokreta, zatim pridavanjem prevelike važnosti ulozi carističke Rusije, izbjegličkim obavještavanjem o pokretu iz zapadno-evropskih novina koje su bile proturuskī raspoložene kao i samim dugim izbjavanjem izbjeglica iz Rusije, što je uvjetovalo prekid njihove povezanosti sa stvarnim životom i razvojem revolucionarnog pokreta u Rusiji. A kako su povratnici iz Srbije aktivno sudjelovali u revolucionarnom pokretu (npr. P. S. Polivanov ili sudjelovanje povratnika u kazanskoj demonstraciji), to pesimistički pogledi izbjeglica na dobrovoljce ni u tom pogledu nisu bili opravdani. Članak završava Engelsovom ocjenom balkanskih pokreta tj. oni su bili pozitivni jer su pridonijeli rušenju posljednjega feudalnog bedema (Turska i Austrija) u Evropi.

I. S. Dostjan, O opisu Srbije od ruskog oficira Rozelion-Sašaljskog iz 1830 (104—116). Aleksandar G. Rozelion-Sašaljski, generalštabni kapetan, boravio je 1830—31. u Srbiji i ostavio o njoj dva rukopisa: »Kratka statistička bilješka o Srbiji« i »Statistički opis Srbije« (rukopisi se čuvaju u Središnjem državnom vojnom povijesnom arhivu u Moskvi). Od druge četvrtine XIX st. balkanske zemlje su postale poprište rusko-turskih sukoba, pa su ruskom vojničkom zapovjedništvu naglo zatrebali podaci o tim zemljama. Tako su u Srbiju s tajnim zadatkom upućeni kapetan Sašaljski, poručnik astronomskog odjela gardijskog generalštaba O. G. Essen i topograf Kiseljevljeva vojnog ureda I. V. Kamenski. Njihov zadatak je bio da ubilježe sve važnije tačke na Dunavu, bosanskoj granici i u unutrašnjosti zemlje, zatim riječne prijelaze, putove pogodne za vojsku, da naprave nacrt i opis utvrda itd. Karti je trebalo priložiti vojno-topografski i statistički opis, a imali su sakupljati i obavještenja o susjednim zemljama. Sašaljski je imao i drugi zadatak: da ispita kako je Srbiji vraćeno 6 nahija prema Jedrenskom miru i da tačno utvrdi granice tih nahija kao i stare granice Srbije.

Ruski oficiri su stigli u Beograd potkraj lipnja 1830. i doznali da 6 nahija još nije vraćeno pa da bi bilo opasno tamo i ići. Zato im je Kiseljev naložio da rade po uputama unutar starih granica. Kad je Srbija potkraj srpnja zamolila da se onamo upute ruski i turski povjerenik za određivanje granica spornih nahija, Rusi su za svog povjerenika imenovali P. E. Kocebuu, a Sašaljskog za njegova pomoćnika.

Kad su dogotovili kartu Srbije, Essen i Kamenski su se u studenom vratili u Bukurešt i sa sobom donijeli kartografsku građu i »Kratku statističku bilješku o Srbiji«. Nekako tada Sašaljski je dovršio i »Statistički opis Srbije« i poslao ga u Bukurešt potkraj 1830. ili na početku 1831. On je ostao i do proljeća, zajedno s Kocebuom, određivao granice 6 nahija i sastavljao njihove karte. Završivši taj posao, i on je potkraj travnja otišao iz Srbije. »Statistički opis« sastoji se od opširnog povijesnog uvoda: »Pogled na povijest srpskog naroda« (gotovo polovica čitavog testa), a zatim slijedi glava: »Statistički opis Srbije s obzirom na njezin položaj do ispunjenja šeste tačke Jedrenskog ugovora«, koja je podijeljena u 14 poglavlja: 1. Zemljopisni položaj i granice, 2. Zemlja i stanovništvo, 3. Osobine, narav i običaji pučanstva, 4. Zemljopisna i građanska podjela, 5. Kakvoća tla, 6. Osobine zemljišta i poljodjelstva, 7. Prirodna bogatstva, trgovina i obrt, 8. Gradovi i mjesta u Srbiji,

9. Grb Srbije. Način uprave i sudskog postupka; zakoni, policija, vojska, novac, pošta, promet, karantene i drugo, 10. Porezi i dužnosti, 11. Prihodi Srbije i njihova upotreba, 12. Vjera, 13. Intelektualna naobrazba Srba, znanosti i umjetnosti u njihovoj zemlji, 14. Spomenici starine. Rukopis završava »Kratkom približnom statističkom tablicom Srbije.«

»Kratka statistička bilješka« ponešto se razlikuje od »Opisa«. Ona počinje kraćim povijesnim uvodom, a zatim slijedi opis suvremenoga političkog položaja Srbije, unutrašnje i vanjske politike kneza Miloša, njegova značaja, političkih načela i pogleda, a iza toga su poglavlja: »Današnje stanje Srbije i njezinog stanovništva«, »Gradovi u kojima žive Turci« i na kraju »Dodatak. Nešto o Bosni.«

Oba rukopisa, iako se u ponečemu razlikuju, po sadržaju su srodna. Sašaljski je opisao Srbiju onakvu kakvu je vidio očima namjernika, te na temelju dojmova i podataka iz susreta s Milošem, njegovim činovnicima i stanovništvom, kao i prema podacima iz literature (J. Rajić, J. Chr. Engel, L. Ranke, Hadži Kalifa, V. S. Karadžić i dr.) prema kojoj se odnosio kritički. Zapazio je uzroke društveno-gospodarske zaostalosti, utjecaj austro-turskih ratova na buđenje oslobodilačkog pokreta kao i negativni utjecaj ratnih pustošenja na volju stanovništva da usavršuje poljodjelstvo. Sašaljski povoljno govori o Milošu, opravdava njegovu vanjsku i unutrašnju politiku, iako je zapazio i nezadovoljstvo njegovim poretom. Nadalje piše o utjecaju Napoleonova kodeksa na ustrojstvo srpskog prava, o odnosima Srbije prema Rusiji, o naturalnom značaju poljodjelstva, stočarstvu, razvitku trgovine i prosvjete, a sakupio je i dosta etnografske građe.

Pisac je prilog završio kraćim životopisom i karakteristikom Sašaljskog.

E. P. N a u m o v, Dragocjena građa za povijest preporoda srpske države. 117—9, ističe važnost izdanja B. Peruničića, Beogradski sud 1819—1839, Beograd 1964, 834, kao izvrsnog zbornika za povijest Srbije poslije drugog ustanka, za povijest suda, te građe o društveno-gospodarskim i srpsko-turskim odnosima.

I. V. Čurkina, Južnoslavenski stipendisti Slavenkog učiteljskog zavoda u Petrogradu (1866—1882), 122—38. Slavenki učiteljski zavod utemeljen je 1866. da posluži reakcionarnim idejama ruskog ministra prosvjete D. A. Tolstoja čijom je školskom reformom povećan broj sati klasičnih jezika (na 41%), a smanjen broj nastavnih sati povijesti, književnosti, prirodnih znanosti i suvremenih tuđih jezika kao »političkih predmeta«. Zavod je postao jedan od kanala za izbjeglice iz slavenskih krajeva Austro-Ugarske. Dolazak južnoslavenskih stipendista autor tumači potrebom mlade slavenske buržoazije da potraži saveznika u borbi za narodni opstanak i prava, a kako su tada bila raširena panslavenska i rusofilski raspoloženja, to su oni išli u Rusiju, u nadi da će ondje naći moralnu i novčanu potporu. Već u početku 1866. neke su novine (npr. »Slovenec« iz Celovca) pozivale spremne učitelje klasičnih jezika da pođu u Rusiju. Za 450 rubalja godišnje stipendije (poslije 600 rubalja) i 100 rubalja za put do Petrograda, stipendisti su se školovali godinu ili dvije (uglavnom su učili rusku povijest i zakonodavstvo), a zatim bi za svaku godinu stipendije odslužili dvije na nekoj ruskoj gimnaziji. Za čitavo vrijeme rada Zavoda bilo je 213 stipendista (Čeha, Ukrajinaca, Slovaka), a od južnih Slavena 14 Slovenaca, 1 Hrvat (Adolf Jakšić iz Srijema) i 2 Srbina-katolika (!) (Josip Sormilić, bivši urednik zadarskog »Narodnog lista«, i Semen Čekerdeković, prvi s Rijeke, drugi iz Dalmacije). Pisac prati pojedinačno život tih stipendista u Rusiji (1882 još ih je 10: 9 Slovenaca i Tormulić), od kojih su se neki istaknuli kao pisci udžbenika i stručno-pedagoških rasprava (F. Rebec, J. Klemenčić), a posebno je mjesto dano F. Celestinu (usp. M. Boršnik, Fran Celestin, Ljubljana 1951).

V. I. Frejdzon, O životu i radu Eugena Kvaternika, 139—150. U prilogu autor priopćuje dva zanimljiva Kvaternikova rukopisa (u ruskom prijevodu) koji osvjetljavaju njegov boravak u Rusiji i njegova nastojanja i shvaćanja u pitanju

hrvatsko-ruskih odnosa. To su: Autobiografija E. K.-a (139—142)² i njegova promemorija o tim odnosima (pod naslovom »Opinion« iz Arhiva vanjske politike Rusije, polit. odjel 1859, d. 4, ll. 17—20, 142—150).

Ne mislim ovdje ulaziti u potanku analizu Kvaternikovih sudova i prijedloga; reći ću tek pokoju primjedbu.

U autobiografiji³ sam opazio dvije sitne nepodudarnosti s podacima u literaturi. Kvaternik piše da se oženio 1850, a inače se to vjenčanje stavlja u g. 1851.⁴ Sâm nisam provjeravao taj datum. Međutim, netačan je podatak u Enciklopediji Jugoslavije (pod: Kvaternik), gdje piše da je Kvaternik studirao teologiju na zagrebačkoj bogosloviji. I literatura i Kvaternik u ovoj autobiografiji kažu da je studirao u Pešti. U autobiografiji mi je jedno mjesto ostalo tamno. I to ono na kojem Kvaternik govori da je 1847. pošao u službu prvom i najobrazovanim hrvatskom publicistu M. A. Vinkoviću. Međutim, tako istaknuti publicist nije za sobom ostavio nikakvih vidljivih tragova.

Ocjenjujući Kvaternikovu promemoriju o rusko-hrvatskim odnosima treba neprekidno imati na umu svrhu radi koje ju je napisao: napisao ju je za ruske učenjačke i političke krugove u namjeri da potakne rusku politiku u Hrvatskoj. Zato je svijetlim šarama nabacivao budućnost ruskog političkog utjecaja u Hrvatskoj, preuveličavao naklonost hrvatskog naroda prema Rusiji, a pretamno prikazao širenje austrijskog i napose francuskog i engleskog utjecaja.

Tako je pretjerao u isticanju dubokih tragova francuske vladavine u južnoj Hrvatskoj. Danas znamo da su Francuzi svojom novačkom i poreznom politikom izazivali otpor i preokretali naklonost prema sebi u puku, a da su njihove reforme i napredni poticaji bili preuranjeni za jednu dosta tromu građansku sredinu i da su zbog svega toga ostavili slabih tragova. U istom smislu imaju se čitati njegovi retci o prodoru francuskog kapitala u hrvatsko rudarstvo i trgovinu vinom. Nisam mogao ustanoviti kada, kako, koliko i da li su uopće Francuzi davali kapitale hrvatskim poduzetnicima, koji su inače bili poprilično vezani uz austrijski kapital, te na koji su način i koliko sudjelovali u trgovanju vinom, ali je zato potpuno sumnjiv, da ne kažem netačan, Kvaternikov podatak o rudniku Trgovima.⁵

Namjenom promemorije isto tako možemo protumačiti u onolikoj mjeri pridanu važnost trgovini vinom, njezinoj odlučnoj ulozi u utiranju puta ruskom utjecaju i gospodarskom preobražaju u Hrvatskoj. Za Hrvatsku će Kvaternik reći da je »isključivo vinogradarska zemlja«, dok je nešto prije tvrdio da su Hrvati trgovačko-pomorski narod. Trebalo bi temeljito ispitati da li bi i mnogo blaža procjena od Kvaternikove bila gospodarski stvarna, a da vinogradarstvo ne može samo preporoditi cjelokupno gospodarstvo Hrvatske, očito je.⁶

Previše je optimističko Kvaternikovo mišljenje o mogućnosti revolucije u Hrvatskoj pokretanjem prvenstveno vojničkih masa Vojne Krajine i potpunog potcjenjivanja austrijskog utjecaja i autoriteta u tim krajevima. Nestvarna je i procjena da bi se bilo kojim »ključem« mogli pobuniti jednodušno i uspješno Hrvati i Srbi u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini i da bi takva jedna revolucija vodila uspostavi onakve Hrvatske kakvu je Kvaternik zamišljao.

Očite su, nadalje, Kvaternikove zablude o etničkom području hrvatskog naroda koje je neopravdano široko protegnuo, iako su one u skladu s velikohrvatskim

² Originalni tekst Kvaternikove autobiografije objavljuje u ovom svesku HZ I. Očak, Prilozi povijesti rusko-hrvatskih veza u drugoj polovici XIX stoljeća, str. 396—391.

³ Kvaternik je spominje i u svom dnevniku. Predao ju je i Pogodinu (2. VI). Usp. K. Segvič, Prvo progonstvo E. Kvaternika, Zagreb 1907, 61, 65, 66.

⁴ Životopis E. Kvaternika, Zagreb 1880.

⁵ Usp. E. Laszowski, Rudarstvo u Hrvatskoj I, Zagreb 1942, 145, i II, Zagreb 1944, 59 i dalje.

⁶ Zanimljiv je podatak o A. Strigi i njegovu putovanju u Rusiju s vinom, jer se to putovanje znalo tumačiti i isključivom propagandom »Porina«.

ustukom velikosrpskim koncepcijama koji je u pedesetim godinama započeo. Zabluda je i njegovo shvaćanje o Sloveniji kao dijelu hrvatskog područja i o slovenskom jeziku kao hrvatskom narječju (nije ni to čudno, jer su drugi ubrajali hrv. kajkavsko narječje u slovenski jezik).

Kvaternik je preoštro govorio o civilizacijskom stupnju bosanskog stanovništva. Duboki turski tragovi nisu potpuno i u svemu negativni. Ostala je svojevrsna kultura u kojoj ima tragova i predturskog doba, a ni položaj bosanskog puka u imovnom, tehničkom i obrazovnom pogledu nije se tada mnogo razlikovao od položaja sela u Hrvatskom zagorju ili nekih područja bivše mletačke Dalmacije.

Oba dokumenta osvjetljaju jedan dio Kvaternikova života i upućuju još na neke povode njegovu odlasku u Francusku — Francuzima za koje je predlagao Rusima načine da ih »izigraju«.

N. I. Hitrova, Pisma Luke Vukalovića, 204—21. U Arhivu vanjske politike Rusije sačuvana su pisma, molbe i podnesci L. Vukalovića, istaknutog hercegovačkog pučkog vođe. On je 1865. s još 11 Hercegovaca prebjegao u Rusiju. U prijelazu mu je pomogao ruski konzul u Dubrovniku. Autor pripričuje 11 izabranih dokumenata koji rasvjetljavaju Vukalovićev boravak u Rusiji, gdje je i umro u selu Saltakča kod Berdjanska 6. srpnja 1873. Pisma na srpskom jeziku su za njega nepismena potpisivali ili sastavljali njegov sin Bogdan i tajnik Mihajlo Ljubibratić, dok autor nije uspio utvrditi tko je sastavljao pisma na ruskom jeziku.

Iz tih izvora se vidi da se Vukalović nadao da je moguć nov ustanak u zavičaju i da je u tu svrhu nastojao steći potporu ruskih vlasti. Zato je i boravio u Srbiji (listopad 1865 — travanj 1867), a ni poslije se nije okanio misli da se vrati u Hercegovinu ili Crnu Goru. Međutim, ipak je izrazio želju da mu ruska vlada, ako to nije moguće, odobri naseljivanje u Rusiji. Kako se njegovu povratku u domovinu protivila i Porta, to mu je car Aleksandar II u srpnju 1868. podijelio 45 desetina zemlje u Taurijskoj guberniji, u berdjanskoj naseobini Radolovki. Vukalović je primio zemlju i rusko podanstvo, a zamolio je da se dodijeli zemlja i dvojici njegove braće. Uz zemlju je dobio i pomoć od 3 000 rubalja s tim da je postepeno gubi razmjerno s povećanjem dohodaka sa zemlje. Ta novčana potpora mu je uskraćena 1870. i on je molio dalju novčanu potporu. Također je ponovo potaknuo pitanje svog povratka u Hercegovinu, jer je mislio da su prilike za ustanak sazrele. Zbog međunarodnih prilika, ruska vlada mu je savjetovala da ostane u Rusiji. Ona mu je 1871. dala 5 000 rubalja za pokriće troškova za seobu obitelji u Rusiju i za uređenje gospodarstva. Dodijelila je zemljišne čestice (po 45 desetina) i njegovoj braći Trifunu, Ivanu i Mihailu.

Zanimljivi su Vukalovićevi opisi turskog zuluma i njegovih zasluga u Hercegovini, a to je i najvrednije u spomenutim izvorima.

D. F. Poplyko, Pisma V. Pelagića A. A. Majkovu (1880—86), 233—48, objelodanjuje 7 pisama koje je Pelagić uputio iz Rumunjske Majkovu (1826—1902), ruskom slavisti i publicisti. Pisma se čuvaju u rukopisnom odjelu Državne javne knjižnice u Lenjingradu. Ona odražavaju poznatu Pelagićevu mržnju prema okupacijskom poretku u Bosni i Hercegovini i prema proaustrijskom poretku Milana Obrenovića. Čitalac može iz njih doznati za slabe Pelagićeve imovne prilike, o njegovu radu i načinu tiskanja brošura, a najpotpunije se može obavijestiti o postanku njegova »Bosansko-hercegovačkog memoara« (objavljen u Izabranim spisima, Sarajevo 1952, 224—35). Pelagić je zamolio Majkova da memoar prevede na francuski, njemački i engleski jezik ili samo na francuski jezik. Kako je poznata samo francuska verzija, to pisac zaključuje da mu je Majkov samo tako i pomogao.

Pelagićeva su pisma na srpskom jeziku, a pisac je uz njih pripričio i ruski prijevod.

Trpimir Macan

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.